



Bolvári-Takács Gábor

Új iskolatörténet Sárospatakról

A közelmúltban látott napvilágot *A Sárospataki Református Kollégium története* című monográfia, Dienes Dénes és Ugrai János tollából. A nagyalakú, kétszáz oldal terjedelmű, fényképekkel illusztrált kiadvány jelentősége vitathatatlan: a pataki iskola történetéről utójára több mint harminc éve jelent meg összefoglaló mű.

A hagyomány szerint 1531-ben létesült sárospataki kollégium históriájának megírásával – több-kevesebb sikerrel – a 20. század első felében hárman próbálkoztak. Szombathi János *A sárospataki főiskola története* c. kötete 1919-ben jelent meg, Gulyás József *A Sárospataki Református Főiskola rövid története* c. füzetét és Marton János *A Sárospataki Református Főiskola története I. c.*, befejezetlenül maradt munkája 1931-ben, az intézmény fennállásának 400. évfordulójára látott napvilágot. A II. világháborút követő politikai fordulat nyomán az iskola krízishelyzetbe került, intézeti ágai fokozatosan megszűntek vagy állami kezelésbe kerültek. A tanítóképző államosítására 1950-ben került sor, a teológiát 1951-ben zárták be, végül 1952-ben a gimnáziumot is elvették az egyháztól: Rákóczi Gimnáziumként működött tovább. Az egykori kollégiumból csak a Nagykönyvtár maradt meg, őrizve az egyházi jogfolytonosságot. Ilyen körülmények között az iskolatörténeti kutatások értelemszerűen visszaszorultak, és – elsősorban a Nagykönyvtár bázisán Újszászy Kálmán (1902–1994) által kialakított Tudo-

mányos Gyűjtemények keretében – csak az 1970-es évek végére bontakoztak ki, s a kollégium ötödfélszáz éves alapítási évfordulójára készült, *A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára* c. kötetben összegződtek. (Budapest, 1981). Néhány évvel később Kődöböcz József tollából jelent meg a *Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada* c. monográfia (Budapest, 1986). E két mű lényegében összegezte a kutatások addigi eredményeit.

A tanulmánykötet, illetve a monográfia létrehozásában alapvetően két tudósnemzedék vett részt. Az idősebb generációhoz tartozott Bakos József (1912–1997) nyelvész, Benda Kálmán (1913–1994) történész, Czegle Imre (1912–2002) könyvtáros, Koncz Sándor (1913–1983) teológus, Kődöböcz József (1913–2003) neveléstörténész, Makkai László (1914–1989) történész. Az akkori középnemzedékhez Barcza József (1932–2004) és Szentimrei Mihály (1924–1999) egyháztörténészek, Szűcs Jenő (1928–1988) történész, Takács Béla (1930–1997) néprajzkutató, művészettörténész, T. Erdélyi Ilona (1926) irodalomtörténész. Az akkori fiatalokat a szerzők között egyedül Hörcsik Richárd (1955) történész-levéltáros képviselte. A tanulmánykötet sajnos nélkülözötte az egységes szemléletet, benne történeti és tematikus fejezetek váltották egymást. Tényleges szerkesztője Barcza József



volt, de a címnegyedben a Tiszáninneri Református Egyházkerület Elnökségét tüntették fel. Jellemző, hogy az 1919 utáni fejezet egyetlen személynevet sem tartalmaz, mert szerzője – Barcza József – a még élő közszereplőket, szemtanúkat nem kívánta érinteni. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a kötet első ízben mutatta be modern, levéltári forrásokon alapuló feltáró munka alapján a pataki iskola fejlődését.

Meg kell jegyeznünk, hogy évfordulós intézménytörténeti monográfiát a másik két református kollégiumnak sem sikerült alkotnia. A *Pápai Kollégium története* (szerkesztette: Trócsányi Zsolt. Budapest, 1981) öt szerző, A *Debreceni Református Kollégium története* (szerkesztette: Barcza József. Budapest, 1988) nem kevesebb, mint 16 szerző közös munkája volt. A terjedelmek azonban lényegesen eltérők: a sárospataki kötet 324, a pápai 448, a debreceni 840 oldalt számlált. Az előbbi két műhöz még 16-16 oldal képmelléklet társult, míg a debreceniben egyáltalán nem voltak illusztrációk.

Sárospatak iskolatörténeti kutató munkálataiba az 1970–80-as évektől az idézett kiadványok alkotóin kívül mások is bekapcsolódtak. A kollégium egykori tanárai közül említsük meg Harsányi István (1908–2002) pszichológust és Maller Sándor (1917–2001) irodalomtörténészt. Egy másik nemzedék képviselői pl. – közülük többen nem is sárospataki gyökerűek – Détshy Mihály (1922–2007) építész-történész, Bajkó Mátyás (1925–1999) és Kováts Dániel (1929) neveléstörténészek, Benke György (1931) teológus. A következő generációhoz tartozik mások mellett Péter Katalin (1937) történész, Fehér Erzsébet (1941–2012) neveléstörténész, Csajka Imre (1945–2003) sporttörténész. A '90-es évektől, elsősorban az 1990-ben visszaállított Sárospataki Református Kol-

légium, illetve az 1991-ben újraindult Teológiai Akadémia oktatói, munkatársai jóvoltából, új lendületet kaptak a kutatások. Új nemzedék kapcsolódott be a feltáró munkába, így Dienes Dénes (1956) egyháztörténész, Győri István (1956) teológus, Kézi Erzsébet (1951) neveléstörténész, Kiss Endre József (1951) könyvtáros, Pocsainé Eperjesi Eszter (1955) etnográfus, Szabó András (1954) irodalomtörténész. Az iskolatörténet addig elhallgatott részterületeit is érintve, a szisztematikus levéltári kutatómunka nyomán számos publikáció és forráskiadvány napvilágot látott, amely további kutatókat irányított Sárospatakra. A pataki iskolatörténet az ország más részeiben (Budapest, Debrecen, Miskolc) is kedvelt szakdolgozati, doktori téma lett, és nemcsak a korábban alig kutatott '30–40-es évek pataki iskolája, hanem a 18–19. század eddig kellően nem értékelt tanulmányai is. Így kötelezte el magát a téma mellett pl. Baráth Béla Levente (1971) egyháztörténész, Bartha Ákos (1982) történész, Ugrai János (1977) neveléstörténész.

Rátérve immár magára a kötetre, a tartalomjegyzékből kitűnik, hogy a szerzők a kollégium történetét időben kettéosztották. Az 1777-ig terjedő rész Dienes Dénes, a *Ratio Educationis* utáni korszak Ugrai János munkája. Nem kerülhetjük meg a két szerző alaposabb bemutatását. Dienes Dénes, a Sárospataki Református Kollégium gyűjteményi igazgatója, a Teológiai Akadémia egyetemi tanára elsősorban egyháztörténész. Közleményei és kötetei mellett szembetűnően sikeres a tudományszervezési tevékenysége. 1997-től szerkeszti a *Sárospataki Füzetek* c. periodikát; 1999-ben elindította az *Acta Patakina* c. forráskiadvány sorozatot; 2000 óta az *Egyháztörténeti Szemle* alapító szerkesztője; 2004-től a *Nemzet, egyház, művelődés* c. könyvsorozat gondozója.



Ugrai János nevét az *Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése, 1793–1830* (Budapest, 2007) c. könyve tette ismertté, de hivatkozhatunk a *Professzorok a „pataki reformkorban”. A sárospataki kollégium és négy tanára a XIX. század első harmadában* (Budapest, 2007), illetve *A pallérozatlanság ellenében. Iskolázás a falvakban a polgárosodás hajnalán* (Budapest, 2010) c. kötetekre is.

Az első fejezet a 16. századi protestáns iskolát mutatja be. Sárospatak korabeli képének rövid áttekintése után Dienes a régmúltat „a protestáns iskolázás homályos kezdetei, 1538–1557” cím alatt tekinti át, rögzítve, hogy a hagyomány az iskola alapítását 1531-re teszi. A rákövetkező két évtized (1558–1576) „Melancthon szellemében” telt el, a század végét (1577–1599) a humanizmus fémjelzi. A „Virágzás és szétszórás – a református kollégium a 17. században” c. második fejezet szintén városi helyzetképpel indul, majd „a református teológiai tanítás otthona 1600–1637” címmel a tanárokról, az iskolai életről, illetve az 1629. évi tanulmányi reformról olvashatunk. Az 1638–1649 közötti évtized a puritánus viták színtere – meghasonlás és megújulás jellemzi az intézményt. Comenius sárospataki működése (1650–1654) értelemszerűen önálló blokkot kapott, majd – a jezsuiták kifejezésével élve – a „kálvinista pestis legnépesebb szeminárium” idősza következik (1655–1671). A 17. századi iskolai feszültségek diáklázadásokban öltöztek testet, Dienes önálló alfejezetben tekinti át ezek motivációit és következményeit. A század az iskola elüldözésével zárul: a rekatolizált Báthory Zsófia és férje, I. Rákóczi Ferenc nyomására a tanárok és diákok 1672-ben elhagyták Sárospatakot, s a bujdosó kollégium kálváriája Erdélyben harminc évig tartott.

„Iskola a „régí fészken” – A kollégium története 1703–1777” – hirdeti a harmadik fejezet címe, mert II. Rákóczi Ferenc 1703-ban visszahelyezte jogaiba a kollégiumot. A sárospataki reformátusok helyzete, majd a bujdosás utolsó két évében Kassán tartózkodó iskola hazatérésének bemutatása után a Rákóczi-szabadságharc bukását követő krízisről olvashatunk. Bár 1713-tól ifj. Csécsi János két évtizedes tanári korszaka állandó konfliktusoktól volt hangos, a 18. század közepén megkezdődött „a kibontakozás megalapozása”. A történeti folyamatok ábrázolása mellett Dienes számos keretes dokumentumrészletet közöl a főszövegbe illesztve, a *Szalkai-kóde*x>től kezdve Comeniuson át ifj. Csécsi Jánosig. Ugyanilyen tipográfiával emelte ki a kollégium 17–18. századi építéstörténetét, illetve Vay Ábrahám és Szathmáry Király György főgondnokok életútját.

A *Ratio Educationis* utáni eseményeket Ugrai János Dienestől eltérő szerkezetben foglalta össze, de ennek oka nem valamilyen szerkesztői figyelmetlenség, sokkal inkább a mind jobban kiteljesedő mondanivaló kutatásmódszertani szempontból helyeselhető bemutatását célozza. Ugrai ugyanis az általa írt fejezeteket három részre bontotta: „környezeti feltételek”, „korszakalkotó személyiségek”, valamint „szellemiség és hangulat” (sajnos ez a tagolás a tartalomjegyzékben nem világos). A három nagy korszak, amelyről szó esik: „A nemzeti előhaladás nevezetes idősza” (1777–1849), a „Főgimnázium és főiskola – a kollégium a kiépülő modern oktatási rendszerben” (1850–1919), s végül a „Küzdelem a perifériára szorulás ellen – a II. világháború előtt és után” (1920–1952). Ami a *környezeti feltételeket* illeti, a 19. század közepéig terjedő időszakban a kiindulópont felvilágosodástól a szabadságharc bukásáig terjedő korszak. A genius loci-t a „falusias Patak és vadregé-



nyes Zemplén” ellentétpárja jelzi. Az iskola jelentőségét a partikulák kiteljesedése, a tiszáninneri egyházkerületi püspöki hatalom körvonalazódása, továbbá a gazdasági sikerek: a kollégium majorsági gazdálkodása erősítette. A szabadságharc bukása utáni abszolutizmus ellenére Patakot az 1850-es évektől az állami oktatáspolitikai kibontakozása és a modern oktatási rendszer kiépülése jellemzi. Ellenhatás mutatható azonban ki a régió és az egyházkerület szempontjából – a differenciálódó és fejlődő (pl. vasútépítések) környezetben Patak egykori vezető szerepe Sátoraljaújhegy helyett, de különösen Miskolccal szemben fokozatosan leértékelődik. A kollégium csak gazdálkodásának modernizálásával képes talpon maradni. Trianon után az oktatáspolitikai kultúrnermet-konceptió jegyében alakul, amelynek pozitív hatása nemsokára tetten érhető lesz, de a kiindulópont kritikus: a megfélemezett Zemplénben, a megharmadolt egyházkerületben felértékelődik a kollégiumot irányító igazgatótanács szerepe. Az iskola gazdálkodási nehézségeit a regionális szerepkör hiánya súlyosbítja, a hiányt a világi szerepvállalás fokozatos térnyerésével, az államsegély fokozott igénybe vételével pótolják, de az intézmény pénzügyi helyzete a korszak végéig bizonytalan marad.

Ugrai mindhárom periódusból 3-4 *korszakalkotó személyiséget* emel ki, részletes életrajzi áttekintéssel. Szemléletesek a jelzők is. Az első periódusból Vay József, az „úttörő főgondnok”; Kövy Sándor jogtudós, az „iskolateremtő jogprofesszor”; Barczafalvi Szabó Dávid, a „tévelygő nyelvújító”; valamint Nyíry István, az „utolsó pataki polihisztor” kapott helyet. A második korszakot „egy püspök és egy világi főgondnok kiemelkedő párosa”, azaz báró Vay Miklós és Kun Bertalan; a „tudós költő” Erdélyi János; az „árvaságból a csúcsokig” jutó Finkey Ferenc jogász; és a „felemás

megítélésű” Zsoldos Benő professor fémjelzi. A záró periódus érzékeltetésére egy tanítóképzős (Lázár Károly), egy teológiai (Újszászy Kálmán) és egy gimnáziumi (Harsányi István) tanár pályaképét választotta.

A *szellemiség és hangulat* tekintetében az 1777 utáni évtizedeket Ugrai a tananyag változásainak, valamint a tantestület összetételének bemutatásával, a híres tanáregyéniségek, a diákönkormányzatiság és a peregrinációs kapcsolatok ábrázolásával illusztrálja. A 19. század második felét a főgimnázium önállósulása, bölcsészeti–teológiai képzés megszilárdulása, a szervezetenként folyamatosan bizonytalan lábakon álló jogakadémia szívós kitartása, a kollégiumi tanítóképző megalakulása és fejlődése, valamint pezsgő diákélet jellemzi. A trianoni Magyarországon a kollégium túlélését részben a tradicionális út – tehát a gimnázium humán tagozata és a lelkészképzés – biztosította. Az iskola „új koronaékszere” azonban az Angol Internátus lett, a klebelsbergi kultúrkonceptió legfényesebb pataki sikereként. Az 1929-től ismét egyházi kezelésben álló tanítóképző aranykora a század harmincas-negyvenes éveire tehető. Mindezt tovább erősítette a szervezett keretek között folyó diákélet. A 40-es évek közepe azonban már „hullámvasút” – sötét végzettel a második világháború után.

Ugrai gyakran alkalmaz tematikus közbevetéseket, keretes szövegek formájában. Ezek az 1794-es diákzsendülést; a 19. századi építkezéseket; a Kövy-féle Pánczél, majd Nándor vármegyéket; a pataki diákok 1848-as szerepvállalását; a 18–19. századi cseh-morva missziót; az 1849-ben alkalmazni rendelt Entwurf hatását; az ún. Zoványi Jenő-ügyet; a debreceni egyetem alapításának mérsékelt fogadtatását; az Újszászy-féle faluszemináriumot; a Harsányi-féle tehetségmentést; a



pataki öregdiák mozgalmat; a világszínvonalú angol nyelvoktatás eredményeit; az Angol Internátus építéstörténetét; illetve az 1952 után az egyházi folyamatosságot fenntartó Tudományos Gyűjteményeket mutatják be.

A szerzők a jegyzeteket a fejezetek végén helyezték el. A kötet népszerűsítő jellegére tekintettel nincsenek számozott hivatkozások, hanem felsorolták azon forrásműveket, amelyekre a megírás során támaszkodtak. Nem bibliográfia készítése volt tehát a cél, hanem az egyes leírásokat, elemzéseket alátámasztó művek megjelölése, értelemszerűen a legújabb kutatásokra támaszkodva. Az érdeklődő olvasó így is bőséges további szakirodalmat talál. A függelékben a Kollégium nagy

tanítványainak, tanárainak, és az MTA pataki gyökerű tagjainak nem teljes körű, de szemléletes névsorát találjuk. A kötet használhatóságát 170 illusztráció (fénykép, illetve ábra) segíti.

A szerzők a Sárospataki Református Kollégium történetét 1952-ig írták meg. A kötet epilógusa, amellyel hogy összegzi az intézmény fejlődésének tanulságait, rövid kitekintést nyújt az 1945 után évekre. Az 1990-ben visszaállított Református Kollégium utóbbi, közel két és fél évtizedével azonban nem foglalkozik. A szerzőket nyilván a történelmi távlat hiánya gátolta az objektív értékelésben. Ezzel együtt túlzás nélkül állíthatjuk: a pataki iskola történetének eddigi legjobb feldolgozását vehetjük kézbe.

(Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. ISBN 978-963-88029-9-6)





Horváth Attila

Egy hivatás fényei és árnyékai

Horváth Attila, Bessenyei György-díjas népművelő és címzetes főiskolai docens vagyok. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen 1965-ben történelem–földrajz–népművelés szakon diplomáztam, majd 1965-ben Szolnokon, egy olyan megyei művelődési házban kezdtem a munkát, amelyet abban az évben alapítottak, és 2000-ben „velem együtt” szüntettek meg. Közben sok mindennel – különösen a hagyományos népművelésen túli határterületekkel – foglalkoztam: a mindennapi kultúrával, a család kultúráközvetítő szerepével az 1970-es, majd a kulturális turizmussal az 1980-as években. Az előbbiből doktorkáltam, s újdonságként a két témaösszegző könyvemet ki is adták.

A rendszerváltás előtt két ciklusban voltam választott alelnöke a Magyar Népművelők Egyesületének, majd 2000-ig igazgatója a Szolnok Megyei Művelődési és Ifjúsági Szolgálatnak. Az országos szakmai szervezetekhez sok szállal kötődtem, részt vettem az 1997-es kulturális törvény előkészítésében. Előadásaim, publikációim, felsőoktatási, közművelődési és idegenforgalmi szakértői, szakfelügyelői munkám révén sokan ismernek. A *Színben* több cikkemet követően 2002-ben megjelent *Román nyitány nyomán* c. írásom – amelyet angol nyelvre is lefordítottak – vezetett a MÚOSZ-tagsághoz.

Az utóbbi időben többen is mondták, hogy a velem, velünk s a szakmával történetek meg kellene írni, mert sok olyan érdekes

tény válhat ismertté, amelyet már a minket követő generáció sem ismer. Publikációim alapján a szolnoki Damjanich Múzeum korábbi, történész-régész igazgatója, Kertész Róbert is több éve kapacitált erre. A két könyvem után mára eljutottam egy egyéni, életmetszetből fakadó, szakmatörténeti összegzéshez, amely nem monografikus, nem teljességre törekvő, de kortárs résztvevőként esszészzerűen bemutatja a népművelői pálya társadalmi elfogadásához, országos intézményesüléséhez, sikereihez és bizonyítható eredményeihez vezető utat, az általam is becsült személyiségeit, s – afféle fény-árnyékként – a kudarcokat sem kerüli el. Arra törekedtem, hogy az eseményeket – a népes szereplőgárdával, az érdekes, olykor groteszkbe hajló történésekkel együtt – sajátos nézőpontból, de hitelesen és plasztikusan mutassam be.

Szakmatörténeti buktatóink és eredményeink iránymutatók lehetnek a jövő szakemberei számára is, mert nem csak helyi vagy megyei, hanem országos tapasztalatokkal és tanulságokkal is szolgálnak. A könyv nem dokumentumgyűjtemény, de szükség szerint forrásaimat is pontosan megjelöltem. Sajátossága, talán értéke is a könyvnek szakmai életutamban a korszak ismert, olykor meghatározó személyiségeivel készített interjúim, amelyek tovább árnyalják a szakmánkról, rólunk és a rólam alkotott képet. A korszak jeles pályatársait az MNE megyei szervezetei jelölték. Velük együtt bizonyára én is több



jeles népművelőt megemlíthettem volna, ha nem eleget, elnézést kérek.

Már maga az dilemma, hol kezdődik valójában egy élettörténet? Gabriel García Márquez szerint „a múltunk nem az, ami megesett velünk, hanem amire emlékezünk.” Alexander Brody *Az élet ízei* c. könyv bemutatója kapcsán Cesare Pavese olasz íróra hivatkozva azt állítja, az ember életében csupán pillanatokra emlékezik vissza. Szabó Magdát is foglalkoztatja életrajzi könyvében a kérdés, hogy miért működik úgy az emlékezet, hogy a siker, a boldog beteljesülés, higgadt, tárgyilagos emlékként rögzül, de az átélt kín, a megaláztatás régi emlékei mindig plasztikusak és akusztikusak maradnak? Majd némi önszemrehányással később hozzáteszi, hogy a mitológiából is tudhatnánk, ha van is csoda, „ingyencsoda” nincs, mert mindenért fizettetnek az istenek. Salman Rushdie – a hazájában kiátkozott indiai-pakisztáni író – a múltba tekintő felelősségére utalva fogalmazza meg, ha egyvalamit elhallgatsz, elhallgatod azt is, ami belőle következik! Hogy kire, hogyan és milyen mélyen emlékezünk vissza, sajátos választ ad Bulgakov. Ő azt vallja, „ha egy ember belső világa, a lelke nem tartogat meglepetéseket számodra, akkor a személye érdektelen.”

A könyvben a mögöttünk lévő két emberöltő politikai és kulturális fordulatokban, eseményekben gazdag időszakát tekinthetjük át, és mindezek hatását a magyar közkultúrára és közvetítőire, ahogyan azt a szerző kortársként megélte szűkebb és tágabb pátriájában. A gyermek és ifjúkori, iskolai emlékek, az 50-es évek iskolán kívüli népművelése és '56 lecsapódása egy Tisza menti településen, illetve gimnáziumában. Ma már érdekes lehet az akkori népműve-

lői pályaválasztás motívuma, a népművelés c. tárgy az országban elsőként induló egyetemi oktatásának kezdete 1956 szeptemberétől Debrecenben, a szakmai útkeresés komoly és olykor megmosolyogtató buktatóival. A tanulmány, döntő részben a népművelői pálya társadalmi elfogadásával, országos intézményesülésével, bizonyítható eredményeivel foglalkozik, majd a rendszerváltás után fölgyorsult erózióját és annak okait is elemzi, párhuzamosan azzal, hogyan élte át maga a szerző szakmai pályafutását. Megismerhetik tehát a mögöttünk lévő közel 60 esztendő az olvasók, amelyre már a kortársak közül is egyre kevesebben emlékezhetnek, s amelyről a jelenleg gyakorló pályatársak is áttételesen – inkább csak kultúrpolitikai, művelődéstörténeti jegyzeteikből – nyerhetnek képet.

S épp itt a másik gond, illetve hibaforrás, hogy pusztán a dokumentumokra hagyatkozva tudunk-e valós képet kapni a múltról? Nem csupán a visszaemlékezéseink szubjektívek! Az elmúlt 60 év társadalmi, politikai történéseinek, okainak és jellemzőinek a megítélése a tankönyveinkben is mindmáig az uralkodó társadalmi-ideológiai fölfogás értékítéletét tükrözi. A különösen ideológia-közeli társadalomtudományok, mint a kultúrpolitika, mindig szorosan követték a társadalmi-gazdasági változásokat. Az a gyakorlat, hogy tankönyveinket, jegyzeteinket a különböző politikai kurzusok átírták, kiegészült azzal, hogy egyoldalúak voltak a tudósítások. A rendszerváltást követő években és gyakorta ma is, gazdasági, politikai, kulturális téren egyaránt öszszemossák a „kommunista” és szocialista Rákosi- és Kádár-korszakot, holott csak az tudja mekkora különbség volt köztük, aki a saját bőrén is megélte...

(Horváth Attila: Fény – Árnyék. Egy hivatásról – életmetszetben. Tények és történetek a „fordulat évétől” az ezredfordulóig. ADG Stúdió Kft., h. n., 2013. ISBN 978-963-08-5806-9. A kötetre a szerzői bevezető rövidített közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.)



Mihalovicsné Lengyel Alojzia

Újhelyi időutazás a múzsák nyomában

„Ne hagyj e tájat, melynek része vagy, / mely megteremtett s megmagyaráz téged!” – írta egykor Ambrózy Ágoston. Most újabb kinccsel gazdagodott Sátoraljaújhely honismereti irodalma: 2011-ben, a város alapításának 750. évfordulójának évében látott napvilágot Martinák Jánosné, született: Szász Enikő Zsuzsanna, *Múzsák a Magas-hegy tövében* című könyve. Palásty József gimnáziumi tanár ajánlásában városkönyvnek nevezi a kötetet „a műtisztelet az itt élt ősök előtt, akik lokálpatriotizmusukkal alakították Újhely szellemiségét, arculatát”.

A hagyomány szerint az erdők és vizek felett uralkodó Perilla tündér birodalmából indulva évszázadokat felölelő irodalmi utazás formájában, időkalauzként követheti az olvasó a város történetét. A szerző múzsakereső utazásra indul: a városról szóló írások sora a honfoglalás korát idéző *Gesta Hungarorum* mal indul, és Ambrózy Ágoston 1948-ban írott – fent idézett – *Zempléni tájkép* című gondolatébresztő költeményével zárul. E nagy ívű, számos kultúrtörténeti korszakot átfogó és reprezentáló anyagot négy fejezetbe tagolta a költők arcképcsarnokának és versgyűjteményeinek megalkotója és szerkesztője. Az első nagy egység a honfoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig terjedő korszak történelmi forrásaiból és irodalmából ad ízelítőt; a kötet további három részében a 18. századtól 1948-ig századonként követhetjük a múzsák

sorsát a városban zajló és a városhoz kötődő eseményeket színvonalasan, tudományos alapossággal közölt dokumentumanyagok, képek és versidézetek segítségével. A források válogatásánál, a városban alkotó írók, költők szellemi kisugárzásának és a város irodalmi életének bemutatásánál a megyéhez és a városhoz kötődő országos események mellett a mindennapokra irányuló utalások is kellő hangsúlyt kapnak a kötetben. Politikai-szellemi életünk kiváló egyéniségei: II. Rákóczi Ferenc, Kazinczy Ferenc és Kossuth Lajos Újhelyhez kötődő munkásságára vonatkozóan is találhatunk dokumentumközléseket. Újhely a szőlő és a bor városa. Neves költőink (Kazinczy Ferenc, Tompa Mihály és mások) versbe öntve fogalmazták meg Zemplén–Hegyalja világhírnévnek örvendő kulturális örökségét, a szőlő és a bor tiszteletét is. A recenzió keretei nem teszik lehetővé életművének megismertetését, így impressziótöredékek segítségével teszünk kísérletet – a kronológiai rendezőelv alapján – a város történetének és irodalmi életének bemutatására. Az itt alkotó költők közül elsőnek a 17. században élt Losárdy Zsuzsannát ismerhetjük meg, aki a Rákóczi-szabadságharc résztvevője volt, aktív kuruc lány, s a hazafiasságáért sokat szenvedett.

Az Újhelyről szóló, a Zemplén–Hegyalját dicsőítő irodalom a 18. századra teljesedett



ki: Losontzy István a *Hármas kis Tükörben* Újhelyt – mint később Kazinczy is – a múzsák oskolájának nevezi. Debreczeni Ember János a Hegyaljáról írott ismertetésében 120 sort szentel a Magas-hegy aljában elterülő településnek. A 18. század költői közül a nyelvújító irodalmi vezér Kazinczy Ferenc mellett a korszak hivatásos köszöntője, Stentzel Dániel költőt és Molnár Borbála költőnőt mutatja be a szerző. Molnár Borbála a korabeli magyar irodalmi életben is ismert „lantoshölgy” életútját részletesen megismerheti az olvasó (Martinákné kiemelt kutatási területe Molnár Borbála költői művének feltárása volt).

A 19. századi városleírások közül kiemelkedik Fényes Elek statisztikával is alátámasztott tanulmánya, amelyben megjegyzi, hogy Újhely utcái felette sárosak. Magda Pál viszont nagynak, nevezetesnek, világosnak látta Újhelyt. Hunfalvy János a kiegyezés korabeli városleírásában Újhelyt mindinkább csinosodó, de még rendetlenül épülő, szemetes városnak látja.

Újhely a 19. században vált soknemzetiségű, sokkultúrájú várossá. 1831-ben megnyitotta kapuit az „elme-súrlódásra” kitűnő helyet kínáló kaszinó. Itt vált a fiatal ügyvéd Kossuth Lajos a liberális elvek elkötelezettjévé.

Újhely számára jelentős kultúrtörténeti dátum az 1870-es év. Ekkor alapítja meg Boruth Elemér költő a város első folyóiratát a *Zemplént*, majd pár évvel később Dongó Gyártás Géza a történelmi múlt kutatását inspiráló periodikáját, *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* címmel. Boruth Elemér költő és festőművész, a Rákóczi kultusz meghonosítója Zemplénben. Boruthot a kor legtehetségesebb újságírójaként tartják számon (1993-ban a Zempléni Újságíró Egyesület az ő nevét vette fel). Verseiben és akvarelljeiben gyakran felidézi újhelyi gyermekkori emlékeit, impresszióit.

Az újhelyi kötődésű költők közül az osztrák Petőfinek nevezett – verseiben a zempléni tájat is megőrkítő – Nikolaus Lenaut, továbbá a hegyaljai borok hírharangjának tartott Szemere Miklós költészetét ismerhetjük meg. Szemere volt Újhelyben a Kazinczy kultusz elindítója.

A 19. század újhelyi kötődésű zsidó származású költője, Heilprin Mihály, országosan is elismert költő volt, aki az 1848/1849-es szabadságharcban nemzetőrként szolgált. A 19. század műkedvelő költője volt id. Bajusz József, a *Zemplén* neves tárcaírója, aki elsősorban alkalmi verseket írt. A „magyar Wittenberg”-ben – ahogyan Újhelyt a reformáció korában nevezték – 1865-től szolgált Fejes István lelkész és költő, író. Helytörténeti munkáival (az Újhelyi Református Gyülekezet története) és alkalmi verseivel, prédikációival vált híressé Újhelyben. Kossuth és Petőfi szellemiségének követője volt a sokszínű költőegyéniség, Darmay Viktor. Versei mellett kordokumentumként is jelentős prózai műve *A császári-királyi huszárok története 1848-ból*. A 19. század újhelyi költőnője Sárosy Gizella: sorsa a 200 esztendővel azelőtt élt Losárdy Zsuzsannához hasonló, mint verseinek sorsa is. Írásai eltűntek. Újhely a Millennium idején élte virágkorát. A 20. század fordulóján alakult ki a belváros mai arculata. Ifj. Wekerle Sándor városleírásában már mint „csinos vidéki város, melyben országos, sőt a hetivásáron is meglepő a pezsgő forgalom” jelenik meg. 1911-ben, születésének 100. évfordulóján közadakozásból emelnek a város főterén szobrot Kossuthnak. A talpazatába az 1890-es turini levelének – Újhelyhez való kötődését idéző – részleteit vésték.

Az első világháborút lezáró Trianoni béke alapján Újhely határvárossá, a Felvidékről érkező menekültek befogadó városává alakult. A trianoni trauma ihlette versírásra az Újhelyi születésű Farkas Andor költőt



is, aki 1941-ben megalapította a Fáy András Társaságot. A kötet szerzője különös figyelmet szentel a csodagyerekeknek indult Németh Pál költőnek. A *Zemplénben* megjelent tudósításait olvasva az élénk társasági életet élő hírlapíró a kor városvédőjének is tekinthető. Költői iróniával a következőképp ír az újhelyi korzó fontosságáról: „[...] élénkíti a várost, összehozza az embereket, nagyvárosias szint ad a kis mezővároskának [...]”. A verselgető költők között találjuk Biringer Gyula hivatalnokot, aki elsősorban hazafias ihletésű költeményeket írt.

A 20. század egyik legjelentősebb költő-egyénisége a zsidó származású tudós költő – a holokauszt áldozataként fiatalon elhunyt – Szépkuti Miklós volt. Szépkuti a szegedi egyetemen Riesz Frigyes professzor tanítványaként kutatási szinten elméleti matematikával (a halmazelmélettel) foglalkozott: Juhász Gyula kis Pascalnak

tekintette. Móra Ferenc támogatásával Szépkuti a *Délmagyarországban* jelentette meg verseit és versfordításait.

A 20. század költőinek sorát a kárpátaljai illetőségű tanár és költő, Sáfáry László és az 1980-as években Kárpátaljáról áttelepült Finta Éva tanár és költő, a kötet bevezető versének, mottójának szerzője zárja: „Istenek lakhelye hát ez a Zemplén-hegység / Parnasszosz nekünk, kik távoli végeken élnek / Múzsatorborzó versemet önekik írom / Lakjanak itt, ahol dal suhan át a madárral.”

A múzsakereső, szubjektív kultúrtörténeti időutazás, a könyv részletes bibliográfiával zárul és szöveggyűjtemény egészíti ki, amelyben a szerző eddig ismeretlen verseket tett közkinccsé. A kötet összeállításából látszik, hogy a szerző kitűnően képzett, jó tollú magyar-történelem szakos tanár, akinek célja az ismeretközlésen túl az irodalmi és történelmi tudatformálás is.

(Martinák Jánosné: *Múzsák a Magas-hegy tövében. Sátoraljaújhely, 2011*)





Számunk szerzői

Bende Tamás 1990-ben született Győrben. Költő, kritikus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának hallgatója.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Honvéd Együttes ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk alapító főszerkesztője.

Egey Emese PhD 1966-ban született Budapesten. Nyelvész, a Nyugat-magyarországi Egyetem Bölcsészettudományi Karának (Szombathely) főiskolai docense, lapunk szerkesztőségi tagja.

Farkas Arnold Levente 1979-ben született Nagyváradon. Költő, író.

Haffner Anikó 1973-ban született Debrecenben. A Madách Színház színművésze, andragógus. *Horváth Attila* 1942-ben született Szolnokon. Bessenyei György-díjas népművelő, idegenforgalmi szakember, újságíró, c. főiskolai docens.

Jassó Judit 1977-ben született Budapesten. Költő, prózaíró.

Karap Zoltán 1984-ben született Kunhegyesen. Novellista, zeneesztéta, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának doktorjelöltje, óraadó oktató.

Koncz Gábor PhD 1950-ben született Sátoraljaújhelyben. Közgazdász, egyetemi magántanár, főiskolai tanár, a Magyar Comenius Társaság alelnöke, lapunk tanácsadó testületének elnöke.

Koncz Sándor (Diósgyőr, 1913 – Sárospatak, 1983) Református lelkész, egyetemi magántanár, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tanára, majd a Kollégium Levéltárának igazgatója.

Korpa Tamás 1987-ben született Miskolcon. Költő, irodalomkritikus, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Mihalovicsné Lengyel Alojzia PhD, 1950-ben született Sátoraljaújhelyben. Nyelvész, germanista, a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karának (Veszprém) egyetemi docense.

Nyerges Gábor Ádám 1989-ben született Budapesten. Író, költő, az *Apokrif* c. folyóirat szerkesztője.

Porkoláb Ádám 1988-ban született Salgótarjánban. Tanár, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Soós Imre (Polgártelep, 1921 – Budapest, 2013) Jogász, művészettörténész, műgyűjtő, a *Kisgrafika* c. lap volt szerkesztője.

Szathmáry Béla PhD 1956-ban született Sátoraljaújhelyben. Jogász, a Sátoraljaújhelyi Járásbíróság bírója, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia egyetemi tanára.

Takács Béla CSc (Sárospatak, 1930 – Debrecen, 1997). Református lelkész, néprajzkutató, művészettörténész, a sárospataki, majd a debreceni Református Kollégium múzeumának igazgatója.

Tarján Tamás CSc 1949-ben született Budapesten. József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, az ELTE Bölcsészettudományi Karának egyetemi docense.

Tóthpál József CSc 1936-ban született Hódmezővásárhelyen. Kultúrakutató, c. főiskolai tanár, a *Zene-Zene-Tánc* c. folyóirat főszerkesztője.